

Reconfirmarea privilegiilor Caransebeșului în anul 1597

Adrian Magina

Secolul al XVI-lea a fost unul al marilor schimbări politice și confesionale, dovedindu-se hotărâtor pentru destinul teritoriului bănățean. Evoluția urbanității din acest areal este strâns legată de modificarea structurilor politice, în special datorită instaurării dominației otomane în partea de câmpie a Banatului. Principalele orașe, ajunse în 1552 sub stăpânire turcească, vor trece printr-o transformare structurală specifică lumii otomane. Zona de munte a Banatului, încadrată teritorial și juridic principatului autonom al Transilvaniei, a continuat să își prezerve situația anterioară și să își continue evoluția în tiparele și cadrele deja consacrate.

În acest nou context politico-instituțional, spre finalul secolului al XVI-lea, centrele urbane ale Banatului montan – Caransebeșul, Lugojul și Caranul – vor apela la principii transilvani pentru confirmarea vechilor lor privilegii. Primul dintre orașe care a obținut reconfirmarea a fost Lugojul în 1577¹, urmat de Caran în 1590² și de Caransebeș în 2 septembrie 1597³. Aceste confirmări ale stării privilegiale a orașelor din Banatul de munte erau menite să consfințească o tradiție anterioară, dar, pe de altă parte, evidențiau importanța dobândită de comunitățile românești bănățene.

Fără îndoială, cel mai important oraș al arealului montan din Banat a fost Caransebeșul. Orașul este amintit cu acest nume încă de la sfârșitul secolului al XIII-lea⁴, iar din secolul al XV-lea devine centrul polarizator al întregii activități socio-politico-economice a regiunii. Datorită poziției sale geografice într-o regiune de frontieră, Caransebeșul a devenit o punte în comerțul dintre Transilvania și teritoriile sud-dunărene⁵, fenomen accentuat în secolul al XVI-lea⁶. Rolul său politic este dat de statutul de centru al districtului românesc cu același nume, orașul fiind locul unde se desfășurau adunările districtuale cu participarea nobilimii și cnezimii din arealul montan⁷.

¹ Az Erdélyi Fejedelmek Királyi Könyvei (ed. Fejér Tamás, Rácz Etelka, Szász Anikó), I, Kolozsvár/Cluj-Napoca, 2005, nr. 99, p. 61-64.

² Costin Feneșan, *Despre privilegiile Caransebeșului și Căvăranului în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, "Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca", 20 (1977), p. 303-311.

³ Vezi Anexa.

⁴ Magyar Országos Levéltár (în continuare, MOL), Dl. 56468, ediție Fejér Georgius, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* (în continuare, CD), vol. V/3, Buda, 1830, p. 487.

⁵ "Item ut mercatores Turcorum cum eorum mercibus in Nandoralbam, in Kewy, in Haram, in Zeurinum et in Karansebes tantummodo libere venire et in eisdem negociari valeant. E contra autem nos, Despotus, totidem loca, in tantis turcorum aligere debeamus, inque et mercatores Hungari cum mercibus eorum transire libere et negociari valeant", MOL, Dl. 14 259.

⁶ Samuil Goldenberg, *Caransebeșul în comerțul sud-est european din secolul al XVI-lea*, "Banatica", 1 (1971), p. 163-177.

⁷ Ioan Aurel Pop, *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boierești) în secolele XIV-XVI*, Cluj-Napoca, 1991, p. 67-76, 120-163.

Mai mult, este unul dintre puținele *oppida* ale Regatului maghiar în care populația este majoritar românească. Aspectul etnic este dublat de unul social pentru că elitele nobiliare ale românilor bănățeni vor abandona teritoriul rural, în favoarea mediului urban, conferind orașului caracterul unei *residenza di nobili*⁸. În secolul al XVI-lea, ascendența latină a locuitorilor și importanța politico-militară a zonei au atras atenția contemporanilor. O spune răspicat generalul Castaldo în 1552, conștient de originea și noblețea acestora:

“Caransebesi, Lugesi et Charensi, popoli nel suo confine cinque leghe solamente discosti dal paese suo, et circa altre tanto dal Danubio, i quali pur colonie de Romani, di che fan testimonie infinite antiquita et medaglie che si vedeno et trovano presso di loro, ma piu la lor lingua che si confa anchor tanto con la nostra, che se intendiamo insieme, unde quando vedemo di mai altri si allegrano, come di proprii fratelli, ponno mettere in campagna venti mille homini, et son boni Christiani, pera bisogna defenderli con altra gente che con i Regnicoli: ch’e fala de romanzi a pensar in questo”*.⁹

Mărturia sa concordă cu cele exprimate de către misionarii catolici o jumătate de veac mai târziu, care într-un anume fel sintetizează specificul zonei:

*“Professano di esser discesi dagl’antichi Romani, come credo che sia stata anticamente una colonia de Romani. Quando gli si domanda di che paese sono, rispondono: yos de Roma. Il parlar loro chiamano lingua romagnasca”*¹⁰.

Pe parcursul dezvoltării acestor centre urbane ale Banatului și a Caransebeșului în special, organele lor administrative s-au străduit să obțină recunoașterea atribuțiilor specifice urbanității prin intermediul scrisorilor privilegiale emise de autoritatea regală maghiară și mai târziu cea princiară din Transilvania. Primul pas în acest sens a fost făcut de către comunitatea din Caran și apoi de cea din Caransebeș, destinele celor două orașe împletindu-se pe parcursul secolelor al XV-lea-al XVII-lea. Nu știm cu exactitate când au obținut primele privilegii orașenii din acest areal, pentru că ele sunt menționate vag în cadrul unor reconfirmări. În cazul Caranului acestea sunt amintite (*semper et antiquo*) încă din 1424¹¹. În 17 ianuarie 1497, la cererea organelor de conducere și a cetățenilor din oraș, regele Vladislav al

⁸ *Călători străini despre Țările Române* (ed. Maria Hoban, Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu), II, București, 1970, p. 557. Pentru transferul nobilimii bănățene dinspre rural spre urban, a se vedea studiul lui Ioan Drăgan, *Nobilimea românească și orașele în secolul al XV-lea*, în *Orașe și orașeni/Városok és városalakók* (coordonatori Ionuț Costea, Carmen Florea, Judith Pá; Enikő Rűsz-Fogarasi, Cluj-Napoca, 2006, p. 243-244.

* Este vorba despre teritoriile bănățene aflate în subordinea lui Ștefan Lossonczy comite de Timiș (1551-1552).

⁹ Archivio Segreto Vaticano, Nunziatura di Germania, vol. 63, f. 54.

¹⁰ *Erdélyi és hodoltságí jeszuita misszió, I/1-I/2* (ed. Mihály Balász, Tamás Kruppa, István Monok), Szeged, 1990, vol. I/2, p. 367.

¹¹ C. Feneșan, *Despre privilegiile Caransebeșului până la mijlocul secolului al XVI-lea*, “Banatica”, 2 (1973), p. 157-163 (158).

II-lea, confirmă Caransebeșului mai vechile privilegii (*antiquus...libertatibus*), care prevedeau scutirea de orice taxă sau vamă¹². Orașul nu s-a mulțumit doar cu atât pentru că, în anul următor, la 30 iunie 1498 judele primar și voievod al orașului Ștefan Stoica și juratul Toma Naghy au obținut un act foarte important pentru urbea de pe valea râului Timiș. Era vorba de o transcriere a drepturilor de care se bucura în acel moment orașul Buda (obținute de către acest oraș în 1403-1404), drept de care urmau să se bucure și caransebeșenii. Documentul în cauză face referiri de natură instituțională, mai exact privește condițiile în care putea fi ales Magistratul urban (juzii primari, jurații și consiliul/senatul orășenesc), situație rămasă valabilă până la căderea Banatului de munte în mâinile otomanilor (1658)¹³.

Prima jumătate a secolului al XVI-lea a fost una a instabilității politice și instituționale pentru Regatul Ungariei. În condițiile înaintării otomane și a conflictului dintre Ferdinand de Habsburg și Ioan Szapolyai, teritoriile bănățene încep tot mai mult să graviteze către acesta din urmă. Astfel, caransebeșenii cer din nou reconfirmarea drepturilor de care se bucuraseră. Ioan Szapolyai, din calitate de rege al Ungariei, le reconfirmă scutirea privind tricesima și orice altă dare, adăugând și un nou privilegiu de natură juridică. Toți cetățenii orașului urmau să fie judecați pe plan local doar de către magistrații din Caransebeș, indiferent de locul din regat unde a fost produsă cauza în care erau implicați¹⁴. Prevederea era menită probabil să mențină viabilă opțiunea avută de orășeni în favoarea lui Szapolyai, care avea nevoie de orice sprijin în conflictul său cu Ferdinand de Habsburg.

După căderea părții de câmpie a Banatului în mâna otomanilor la 1552, orașele zonei montane căpătau importanță strategică atât militară cât și economică datorită vecinătății cu teritoriile Islamului. În vreme ce Lugojul și Caransebeșul au prosperat, Caranul intră într-o perioadă de declin, ajungând printre pertinențele Caransebeșului de unde va fi donat cancelarului Ștefan Jósika în 1596¹⁵. Caransebeșul și-a păstrat în continuare preeminența și datorită faptului că aici își aveau sediul banul local, autoritățile comitatului Severin și ale districtului Caransebeș. În anul 1577 orașul încheie o convenție cu consilierii princieri Francisc Kendy și Martin Berzeviczy prin care erau reglementate obligațiile și îndatoririle cetățenilor față de autoritatea princiară¹⁶. Nu întâmplător, în același an, într-un lung act redactat în limba maghiară ce cuprindea 25 de puncte, principele confirma obligațiile și drepturile de care se bucura Lugojul¹⁷.

¹² *Ibidem*, p. 161.

¹³ Documentul a fost editat de către Pesty Frigyes, *A Szörényi Bánság és Szörényi vármegye története*, III, Budapesta, 1878, p. 123-125, fără a insera și actele emise de Regalitate pentru orașul Buda, unde de fapt apar modalitățile de alegere a magistraților. Cele două documente se găsesc în CD, vol X/4, Buda, 1841, p. 237-240, respectiv 318. Comentarii asupra acestor acte în excelentul studiu al lui Dragoș-Lucian Țigău, *Aspecte din activitatea prim-juzilor orașului Caransebeș în secolele XV-XVII*, în *Studii Bănățene*, Reșița, 2007, p. 91-92.

¹⁴ C. Feneșan, *op. cit.*, p. 162-163.

¹⁵ Idem, *Despre privilegiile Caransebeșului și Căvâranului*, p. 307.

¹⁶ *Ibidem*, p. 306.

¹⁷ Vezi nota 1.

Evenimentele de la sfârșitul secolului al XVI-lea și participarea printre forțele Principatului autonom la conflictul cu turcii au permis orașului de pe valea Timișului să încerce obținerea reconfirmării vechilor drepturi. Actul privilegial a fost cunoscut în istoriografia maghiară încă din secolul al XIX-lea. Pesty Frigyes, cel care a pus în valoare informația documentară, nu a menționat decât principalele prevederi, fără a trimite la vreun fond sau cotă de arhivă¹⁸. Privilegiul a fost scris îngrijit, pe hârtie și s-a păstrat în condiții relativ bune în Arhiva capitlului de Alba Iulia, ajunsă actualmente în cadrul Arhivei Naționale Maghiare. Reconfirmarea a fost făcută la cererea expresă a nobililor, cetățenilor și tuturor locuitorilor din orașul și districtul Caransebeș, adresată principelui în luna precedentă emiterii actului. În consecință, la 2 septembrie 1597, autoritatea princiară emite o scrisoare ce cuprinde o recunoaștere generală a tuturor privilegiilor, imunităților și libertăților (*certis immunitatibus et libertatibus*) de care beneficiaseră anterior orașul și districtul, drepturi care își vor păstra valabilitatea până la 1658, anul ocupației otomane. Actul poartă semnătura principelui Sigismund Báthory, fiind contrasemnat de Ștefan Jósika în calitate de cancelar și de către secretarul Ioan Balassi. Scrisoarea privilegială vizează deopotrivă orașul și districtul, aproape sigur în semn de recunoaștere a implicării active a forțelor bănățene în lupta antiotomană, deși acest fapt nu transpare direct din act.

Distanța cronologică de la data emiterii acestui document și până la cucerirea otomană a adus o nouă atitudine vis-à-vis de vechile drepturi și privilegii de natură juridică și instituțională. Interesul caransebeșenilor pare să fie îndreptat în secolul al XVII-lea către un alt tip de act provenit de la principii transilvani. Disputele interconfesionale, specifice acelei perioade, i-au implicat mai mult pe cetățenii orașului în recunoașterea unor drepturi de natură confesională, care vizau liberul exercițiu al religiei catolice în fața unor impuneri de natură protestantă¹⁹. Oricum, integrarea Banatului de munte în sfera dominației otomane a presupus existența unui nou cadru juridic și instituțional ce a făcut invalide vechile libertăți, drepturi și privilegii obținute cu greu de caransebeșeni de la regii Ungariei și principii Transilvaniei.

¹⁸ Pesty Frigyes, *op. cit.*, II, p. 145.

¹⁹ Este una din concluziile temei la care lucrăm în prezent, *Legislație și toleranță. Statutul catolicilor din Caransebeș în prima jumătate a secolului al XVII-lea*.

Anexă

1597 septembrie 2, Alba Iulia

Principele Sigismund Báthory confirmă oraşului şi districtului Caransebeş vechile privilegii, libertăţi şi imunităţi obţinute de la regii Ungariei şi principii Transilvaniei.

Magyar Országos Levéltár, Erdélyi kormányhatósági levéltárak, Gyulafehérvári káptalan országos levéltára, F 4 Cista comitatum. Zarand, fasc. II, nr. 38; original pe hârtie, parţial deteriorat, pecetea principelui aplicată în josul textului, cu hârtie de protecţie.

Bibliografie: Pesty Frigyes, *A Szörényi Bánság és Szörényi vármegye története*, II, Budapesta, 1878, p. 145, fără indicarea locului de păstrare şi a cotei de arhivă a documentului.

Sigismundus Dei Gratia Transsylvaniae, Moldaviae, Walachiae transalpinae et Sacri Romani Imperii Princeps, partium regni Hungariae Dominus, aurei Velleris Eques et Siculorum Comes etc. Fidelibus nostris universis et singulis, magnificis, egregiis, nobiles, comitibus, vicecomitibus, iudicibus, capitaneis, provisoribus, officialibus, castellanis, tricesimatoribus, tributariis seu teloniatoribus, pontium, passuum, viarum custodibus, item prudentibus, circumspicis magistris civium, iudicibus, iuratis civibus et rectoribus quarumcunque civitatum, oppidorum, villarum et possessionum, cunctis etiam aliis fidelibus nostris, ubivis in ditione nostra existentibus commorantibus, praesentes visuris salutem et gratiam nostram. Cum superioribus mensibus pro partibus Egregiorum, Nobilium, circumspicorum iudicum, iuratorum civium populique civitatis nostrae Karansebesiensis, ac universorum nobilium ac ignobilium quarumvis incolarum in Comitatu Zeöreöniensi et districtu Karansebes residentium confectas literas, privilegiaque, super eorum certis immunitatibus et libertatibus, eorundam privilegiis, comprehensis, a divis quondam Regibus Hungariae principibusque Transsylvaniae praedecessoribus nostris, eisdem incolis civitatis et districtus Karansebesiensis concessa nobisque in specie exhibita, confirmaverimus, supplicantibus ysdem¹ Karansebesiensibus no[s]² (...) ³ in earundem literarum confirmatarum usu ipsos conservare et conservari facere dignaremur [e]orum⁴ supplicatione exaudita et admissa, mandamus vobis, ut vos quoque dictos praefatos uni[ver]sos⁵ incolas civitatis et districtus Karansebes, in eorum privilegiorum usu conservare, atque u[su]⁶ privilegiis eorum accomodare debeatis et teneamini. Secus non facturis. [Pre]sentibus⁷ perlectis ex[hibenti]⁸ restitutis. Datum Albae Iuliae die secunda mensis Septembris anno Domini millesimo quingentesimo nonagesimo septimo.

Sigismundus princeps m.p.

Stephanus Josica
Cancell[arius]
L.S

Joannes Balassi
Secret[arius]

Verso [scris de aceeaşi mână]: Confirmatio privilegii civitatis Karansebesiensium Anno 1597.

[scris de altă mână]: Confirmatio libertatis, immunitatis et privilegiorum civitatis Karansebesiensis, 1597.

1. Astfel în original.
2. Textul rupt şi întregit după sens.
3. Documentul rupt 1 cm.
4. Textul rupt şi întregit după sens.
5. Textul rupt 1 cm şi întregit după sens.
6. Textul rupt şi întregit după sens.
7. Textul ilizibil şi întregit după sens.
8. Textul deteriorat şi ilizibil 1 cm. Întregit după sens.

Die Wiederbestätigung der Karansebescher Privilegien vom Jahre 1597 *Zusammenfassung*

Als bedeutender militärisch-politischer und wirtschaftlicher Knotenpunkt des Banater Berglandes noch im angehenden 15. Jahrhundert, erfreute sich die Stadt Karansebesch (Caransebeş) und der um sie bestehende rumänische Distrikt ansehnlicher Privilegien seitens der ungarischen Königsmacht. Ihre wachsende militärische Bedeutung in der unmittelbaren Türkenabwehr, wie auch ihre Rolle an einer wichtigen Handelsstrasse nach Südosteuropa, sicherten Karansebesch sowohl innere Verwaltungsfreiheiten und –vorrechte, als auch Steuer- und Zollbegünstigungen, wie dieses aus dem Wortlaut der ersten auf uns gekommenen königlichen Privilegialurkunden von 1497 und 1498 hervorgeht. Dass diese Freiheiten der Stadt Karansebesch und des gleichnamigen Distriktes viel älteren Datums sind steht ausser Zweifel. Während der Auseinandersetzung zwischen Ferdinand I. von Habsburg und Johann von Zápolya um Ungarn und Siebenbürgen war letzterer besorgt den Karansebeschern ihre alten Privilegien zu bestätigen und sie dadurch an seine Partei zu binden. Mit der Angliederung des Karansebesch-Lugoscher Banats an das Fürstentum Siebenbürgen infolge der Besetzung des Banater Flachlandes durch die Osmanen (1552), hat Karansebesch umsomehr an politisch-militärischer und kommerzieller Bedeutung gewonnen. Auf diesen Umstand bauend, waren die Karansebescher Stadt- und Distriktherren auf die weitere Ausdehnung bzw. Bestätigung ihrer Privilegien sorgsamst bedacht. So lässt sich auch die im Anhang veröffentlichte Wiederbestätigung der Karansebescher Stadt- und Distrikprivilegien vom 2. September 1597 durch den siebenbürgischen Fürsten Sigismund Báthory erklären. Ob diese auch die letzte bis zur Besetzung von Stadt und Distrikt Karansebesch durch die Pforte (1658) war, kann kaum behauptet werden.